

Шевченко Ольга Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.622

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ДІТОВБИВСТВА ТА РОЗМЕЖУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ (ст. 117 КК) ТА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ, ВЧИНЕНЕ МАТІР'Ю СТОСОВНО НОВО- НАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ (ч.2 ст.135 КК УКРАЇНИ)

У статті розглянуто способи дітовбивства. Автор пропонує удосконалити класифікацію способів активного дітовбивства шляхом доповнення її. Відстоюється позиція, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини дійсно може бути вчинене шляхом змішаної бездіяльності. Дається розмежування дітовбивства (117 КК) та залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК) за об'єктивним та суб'єктивним ознаками складу злочину.

Ключові слова: дітовбивство, способи активного дітовбивства, змішана бездіяльність, залишення в небезпеці.

У юридичній літературі розрізняється активне та пасивне дітовбивство. Активне дітовбивство – це вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини шляхом активних дій, характер яких може бути різноманітним. Дітовбивство за формою впливу поділяються на такі види: вбивство (дія) з використанням власної мускульної сили людини; вбивство (дія) з використанням знаряддя для посилення мускульної сили людини; вбивство (дія) з використанням інших сил, яким мускульна сила людини надає рух. Уперше узагальнення видів убивства новонародженої дитини здійснила Л. І. Тиміна у 1980 р. [1, с. 61].

Так, до першої групи автор відносить: удушення дитини руками, стиснення ніг при вивільненні дитини з утроби матері, нанесення ударів по голівці дитини.

До другої групи способів вбивства відносяться: закриття отворів рота і носа новонародженої дитини м'якими предметами, наприклад подушкою, простиралом, одягом, здавлювання ший петлею.

Третя група включає: утоплення дитини у воді, у фекальних масах, введення у верхні дихальні шляхи сторонніх тіл та рідини (наприклад, нашатирного спирту), обварювання окропом, спричинення смерті шляхом спроб спустити новонароджену дитину в унітаз, туге сповивання.

Наведену класифікацію можна доповнити такими видами активного дітовбивства, як здавлення грудей та живота немовляти, нанесення механічних травм, пошкоджень тупими і гострими предметами, удушення пуповиною, кидання дитини на тверду чи м'яку поверхню, сильний струс дитини (Синдром струсу немовляти – *Shaken Baby Syndrome* – стійкий термін, що описує специфічну комбінацію тілесних ушкоджень дитині та механізму їх нанесення [2, с. 415]), поміщення дитини в умови, не сумісні для неї з життям.

Наведена класифікація є актуальною і сьогодні, що підтверджується сучасною судово-слідчою практикою. Матеріали вивчених кримінальних справ за даною категорією свідчать про те, що вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини найчастіше вчиняється шляхом удушення дитини (40 %) та утоплення (17 %), рідше шляхом завдання ударів гострими та тупими предметами (12 %), кидання на тверду поверхню (10 %), закопування (10 %), залишення в холоді (8 %), закриття верхніх дихальних шляхів (3 %)(вивчення матеріалів кримінальних справ проводилося автором для дисертаційного дослідження).

Психічний вплив як спосіб вчинення вбивства новонародженої дитини вбачається неможливим, адже особливості психофізіологічного стану немовляти виключають можливість спричинення їй смерті шляхом психічного насилля. Психіка новонародженого не здатна сприймати вплив іншої особи, отже, смерть дитини внаслідок психічного впливу настати не може.

Слід зауважити, що походження механічних пошкоджень, які спричинили смерть дитини, може бути різним. Насильницька, але не винна смерть дитини може бути результатом проходження плода по родових шляхах породіллі при самодопомозі матері, при стрімких пологах тощо. Такі випадки слід відмежовувати від умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Саме тому в кожному випадку виявлення трупу новонародженої дитини необхідним є проведення судово-медичної експертизи. Причиною смерті новонародженої дитини також може бути родова травма або внутрішньоутробна патологія плода, що несумісна з життям поза організмом матері.

Мимовільні (рефлекторні) дії, які вчиняються поза контролем свідомості і не виражають волю особи, не можуть складати ознаку об'єктивної сторони, тому що діяння як ознака об'єктивної сторони – завжди має бути свідомим і вольовим актом поведінки людини. Прикладом може слугувати ситуація, коли мати-породілля в процесі пологів рефлекторно стискає ноги, завдаючи таким чином ушкоджень дитині.

Порівняно з іншими видами вбивств умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини значно частіше вчиняється шляхом бездіяльності [3, с. 13]. За матеріалами вивчених кримінальних справ дітовбивство у 78 % випадків вчинялося активними діями та у 22 % – шляхом бездіяльності.

Визначення поняття бездіяльності в науці кримінального права є досить дискусійним. Бездіяльність визначається як пасивна поведінка особи, тобто невиконання покладеного на неї обов'язку діяти певним чином або не перешкоджання настанню суспільно небезпечних наслідків, перешкодити яким суб'єкт повинен був та мав можливість [4, с. 55].

Пасивна поведінка означає, що «людина знаходиться у стані фізичного покою, не втручається в суспільні та природні процеси, що спричиняють шкоду» [5, с. 22]. Але необхідно зауважити, що не можна розуміти бездіяльність у буквальному значенні цього

слова як пасивність, абсолютну недіяльність. У момент вчинення злочину суб'єкт може вчинювати будь-які інші дії, проте якщо він не виконує при цьому покладеного на нього обов'язку, то він вважається бездіяльним. Здається правильною позиція Н. Ф. Кузнецової, що «при бездіяльності не обов'язково, щоб суб'єкт поведився пасивно» [6, с. 225]. Так, наприклад, не піклуючись про власну дитину (не годуючи її, залишаючи на вулиці тощо), мати може вчинювати будь-які інші дії, тобто бути фізично активною. Однак головним залишається невиконання свого батьківського обов'язку піклуватися про власну дитину.

До основних ознак бездіяльності відноситься суспільна небезпечність, зумовлена нею протиправність, що розглядаються в конкретних обставинах місця, часу та обстановки вчинення злочину. При бездіяльності особа не вчиняє певної дії, яку вона за даних умов повинна була і могла вчинити для запобігання заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Отже, якщо жінка, залишаючи дитину в холодній кімнаті або на вулиці, свідомо не вчиняє певних необхідних дій для запобігання настанню смерті від переохолодження і за наявності реальної можливості вчинити ці дії (наявність обов'язку піклуватися про власну дитину витікає з сімейно-родинних відносин), то таке діяння вочевидь слід розглядати як вбивство шляхом бездіяльності.

У тих випадках, коли мати не годує власну дитину, не піклується про неї, не вчиняє певних дій для збереження її життя, вона не заподіює смерті дитини, тому що така поведінка сама по собі, без здійснення певних дій не може спричинити смерть. Адже мати, намагаючись позбутися своєї дитини шляхом залишення її на морозі чи не годуванням, не зможе домогтися потрібного результату, не перебуваючи в повній ізоляції від членів суспільства. На думку Н. М. Ярмиш, «якщо залишена дитина гине від голоду або холоду, то це відбувається внаслідок її (матері) дій, спрямованих на виокремлення, ізолювання від себе та інших людей дитини, приховування дійсних обставин її загибелі або взагалі свого материнства» [7, с. 418]. Саме як залишення в небезпеці, на думку авторки, слід кваліфікувати поведінку матері, яка виражається виключно в невиконанні своїх обов'язків щодо піклування про дитину і не супроводжується вчинками, що активно направлені на заподіяння смерті (тобто за допомогою активних дій, як-то удушення, утоплення тощо) [7, с. 418].

Подібна точка зору висловлена В. Б. Малініним. На його думку, там, де йдеться про вбивство шляхом бездіяльності при дітоубивстві, насправді має місце попередня діяльність, яка послужила причиною смерті. Науковець зазначає, що «сама по собі бездіяльність не має ні фізичних властивостей, ні енергетичних і не може впливати на матеріальний об'єкт – тіло людини, заподіяти шкоду» [8, с. 251-252].

З наведеними думками ми згодні в тій частині, де говориться про попередню діяльність, яка послужила причиною смерті дити-

ни при вбивстві шляхом бездіяльності. Саме завдяки цим діям винна особа досягає необхідного їй результату – смерті дитини, навіть не виконуючи активних дій. Ситуація, коли мати залишає дитину на вулиці чи в холодному приміщенні і дитина згодом помирає, може відноситися до «змішаної бездіяльності», адже жінка попередньо виносить дитину на вулицю або до кімнати (це вочевидь є дією), яку потім залишає (подальша бездіяльність). Змішана бездіяльність, на думку Н. І. Панова, – це сполучення активної (дія) та пасивної (бездіяльність) поведінки, коли активні дії виступають у якості обставини (способу), який забезпечує здійснення бездіяльності [9, с. 18]. Ми вважаємо, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини дійсно може бути вчинене шляхом змішаної бездіяльності, а саме: поєднанням активних попередніх дій, які забезпечують настання шкідливого наслідку у вигляді смерті від наступної бездіяльності.

Активно спрямованих дій на заподіяння смерті дитині тут немає (мати не душить дитину, не топить тощо), але має місце попередня активна діяльність, що виражається в залишенні місця, де знаходиться дитина. Таким чином, попередня дія суб'єкта надає можливість досягти необхідного результату у вигляді смерті дитини шляхом злочинної бездіяльності. Разом із тим, вчинити даний злочин шляхом бездіяльності можна і без «попередньої активної діяльності». Зокрема, у випадках народження жінкою дитини і ненадання їй необхідного піклування та турботи (їжа, тепло) без залишення місцезнаходження дитини.

Л. І. Тиміна виділяє дві форми бездіяльності, результатом якої стала смерть немовляти. Бездіяльність у «формі відсутності основних турбот та догляду за новонародженою дитиною» та бездіяльність «шляхом залишення дитини без допомоги». За об'єктивними критеріями, як вважає Л. І. Тиміна, слід відрізняти дітовбивство шляхом залишення в небезпеці та підкидання, оскільки при підкиданні мати бажає позбавитися дитини, але при цьому зберегти їй життя. У випадках залишення дитини в небезпеці при бажанні смерті дитини, так само як і при відсутності основних турбот, дії матері повинні кваліфікуватися як умисне вбивство [3, с. 13].

Ми вважаємо, що перша форма бездіяльності поглинається другою, адже залишення в небезпеці передбачає собою відсутність основних турбот. Разом із цим, у першому випадку маємо вплив, що спричиняє смерть за допомогою природних факторів (неотримання їжі, тривале зниження температури тіла, втрата великої кількості крові тощо), у другому випадку поряд із наведеними факторами значний вплив мають й інші чинники, які утворюють небезпеку для життя дитини (залишення дитини в ситуації, яка сама по собі становить загрозу життю чи призведе до неминучої загибелі). Критерієм відмежування є ступінь суспільної небезпеки, який визначається виходячи з характеристики об'єктивної сторони діяння (умови та обставини вчинення злочину). Такий розподіл дозволяє більш детально вивчити таке явище,

як вбивство матір'ю новонародженої дитини шляхом бездіяльності.

Щодо підкидання, коли мати вчиняє дії з метою позбавитись дитини, але при цьому зберегти їй життя, вона, на нашу думку, вживає заходи для того, щоб дитина була знайдена якнайшвидше. При умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини особа вчиняє дії, які безпосередньо призводять до настання смерті. Слід дослідити, де (у людному місті чи подалі від людей) і коли (узимку, влітку, вночі чи вдень, яка температура повітря та погодні умови) дитина була залишена та яка є імовірність її знаходження і допомоги та наскільки швидко. Безперечно, саме за елементами об'єктивної сторони можна оцінювати те чи інше діяння як вбивство новонародженої дитини (ст. 117 КК України) або залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). Залишення в небезпеці як самостійний склад злочину та залишення дитини без допомоги та піклування як спосіб вчинення вбивства матір'ю новонародженої дитини відрізняються як об'єктивними, так суб'єктивними характеристиками.

Отже, на нашу думку, вбивство матір'ю новонародженої дитини шляхом бездіяльності є можливим. Іноді бездіяльність поєднується з попередніми активними діями, які виступають способом вчинення злочинної бездіяльності. Це ті випадки, коли винна особа з метою позбавити життя дитину залишає місце її знаходження і не запобігає настанню смерті, хоча вона могла й була зобов'язана це зробити. Своєю бездіяльністю жінка навмисно створює небезпечні умови для життя дитини, причому вона це робить з метою вбивства (залишення новонародженої дитини у холодному неопалюваному приміщенні*, на вулиці тощо). Також можливо, що вона використовує сформовану ситуацію з метою вбивства (залишення дитини у ванній, наповненій водою, де відбувалися пологи**).

* У справі № 1-79/2010 Перечинський районний суд Закарпатської області встановив, що 21 березня 2010 р., близько 00.05, ОСОБА_1, знаходячись за місцем свого проживання, відразу після одноплідних пологів, народивши живу доношену дитину, перебуваючи в особливому психічному і фізичному стані під час пологів та після них, який послабив її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, маючи на меті вбити свою новонароджену дитину, у ванній кімнаті накрила її халатом, після чого через дві години поклала в поліетиленовий пакет, який о 05.00 21 березня 2010 р. віднесла в холодне підсобне приміщення, де залишила без догляду, що згідно з висновком судово-медичної експертизи призвело до смерті новонародженої дитини внаслідок загального переохолодження організму.

** У кримінальній справі № 1-527/08 Саксаганський районний суд м. Кривий Ріг Дніпропетровської області встановив, що 16 березня 2008 р., приблизно о 00 годині 05 хвилин вагітна жінка, перебуваючи за місцем проживання, усвідомила, що в неї розпочалися передпологові перейми, пішла до ванної кімнати та наповнила ванну водою. Через 50 хвилин, знаходячись у ванній у воді, жінка народила живонароджену дитину жіночої статі. Безпосередньо після пологів жінка перерізала ножицями пуповину своїй новонародженій дитині у воді і залишила її там. При цьому вона побачила, що дитина, не маючи можливості дихати у воді, почала заковтувати воду і внаслідок цього настанала смерть.

Умовою кримінальної відповідальності за вчинення даного злочинного діяння шляхом бездіяльності є наявність у жінки обов'язку діяти певним чином (забезпечити дитині необхідні для продовження життя умови) та реальної можливості діяти певним чином і запобігти настанню злочинних наслідків у вигляді смерті. Такий обов'язок впливає з родинних відносин і, безсумнівно, є в матері тоді, коли народження дитини відбувається поза медичною установою. В іншому випадку догляд та піклування про дитину – це обов'язок персоналу. Оцінюючи реальну можливість (або неможливість) виконати покладений на матір обов'язок, слід враховувати обстановку, місце вчинення злочину, а також суб'єктивні можливості щодо виконання необхідних дій (чи є в жінки попередній досвід народження дитини, мінімальні знання з догляду за новонародженою дитиною, безпосередньо фізичний та психічний стан жінки).

Питання розмежування умисного вбивства, передбаченого ст. 117 КК, та злочину, передбаченого ст. 135 КК, неможливо дослідити без розгляду ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Спрямованість умислу винної жінки характеризується переважно тим, де у одному місці чи в подаль від людей) і коли (узимку, влітку, вночі чи вдень, яка температура повітря та погодні умови) дитина була залишена і яка є імовірність її знаходження, допомоги та наскільки швидко.

Залишення в небезпеці як самостійний склад злочину та залишення дитини без допомоги та піклування як спосіб вчинення вбивства матір'ю новонародженої дитини відрізняються об'єктивними та, головне, суб'єктивними характеристиками. По-перше, це форма психічного ставлення до діяння та наслідків злочину у вигляді смерті дитини (при залишенні в небезпеці відсутній умисел на вбивство (як прямий, так і непрямий), максимум можлива злочинна самовпевненість), по-друге, це психічне ставлення та усвідомлення часу, місця, обстановки та умов вчинення злочину.

Таким чином, розмежування дітовбивства (117 КК) та залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК) слід проводити саме за ознаками суб'єктивної сторони, для цього розглянемо інтелектуальні та вольові ознаки. При умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), таке діяння неминуче призводить до настання смерті. При залишенні в небезпеці особа лише віддалено усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, внаслідок такого діяння смерть дитини може настати у випадковому випадку.

При дітовбивстві особа передбачає настання конкретного суспільно небезпечного наслідку у виді смерті, а при залишенні в небезпеці вона передбачає дію конкретних обставин, які не дозволять настати таким суспільно небезпечним наслідкам (обставини об'єктивного характеру – людяне місце, пора року тощо). Головна відмінність полягає саме у вольовій ознаці, особа бажає

настання передбачуваних наслідків у виді смерті новонародженої дитини у випадках дітовбивства. Особа не бажає, лише припускає можливість наслідків та розраховує на конкретні обставини об'єктивного характеру, які не дозволять настати наслідкам у виді смерті при залишенні в небезпеці.

Прикладом може бути кваліфікація діяння жінки за ст. 117 КК. За матеріалами справи, вона, знаходячись за місцем свого проживання, народила живу доношену дитину. Перебуваючи в особливому психічному і фізичному стані під час пологів та після них, у ванній кімнаті, де проходили пологи, накрила дитину халатом, і через дві години, поклала в поліетиленовий пакет, який о 05.00 год. 21 березня 2010 р. віднесла в холодне підсобне приміщення, де залишила її без догляду, що згідно з висновком судово-медичної експертизи призвело до смерті новонародженої дитини внаслідок загального переохолодження організму. Показання винної та матеріали кримінальної справи свідчать про те, що вона мала умисел на вбивство своєї дитини, і на цій підставі її діяння були правильно кваліфіковані за ст. 117 КК (Справа № 1-79/2010 Перечинського районного суду Закарпатської області).

Відповідальність за залишення в небезпеці новонародженої дитини матір'ю передбачена ч. 2 ст. 135 КК. У законі чітко визначено, що при вчиненні таких дій матір повинна не перебувати

в обумовленому пологами стані. Якщо ж вона вчиняє таке діяння в особливому психофізіологічному стані, обумовленому пологами, тоді вона підлягає кримінальній відповідальності за ст. 117 КК. У тому ж випадку, коли жінка вчиняє посягання на новонароджену дитину, перебуваючи в особливому психофізіологічному стані, а дитина залишається живою, тоді має місце замах на умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Як можна побачити з аналізу матеріалів кримінальних справ, порушених за ознаками ст. 117 КК, біля 10 % дітовбивств не доведені до кінця з обставин, що не залежали від волі винної, тобто мав місце замах на умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

Отже, при розмежуванні цих двох злочинів необхідно виходити з того, що вони різняться: 1) за об'єктом посягання: у ст. 117 КК безпосередній об'єкт посягання – це життя новонародженої дитини, а у ч. 2, 3 ст. 135 КК основним безпосереднім об'єктом є здоров'я дитини, а додатковим обов'язковим безпосереднім – її життя; 2) за ознаками суб'єктивної сторони – убивство матір'ю новонародженої дитини завжди вчиняється умисно, а залишення в небезпеці характеризується змішаною формою вини та відсутністю умислу на вбивство дитини; 3) за ознаками суб'єкта, тобто у ч. 2 ст. 135 КК, передбачено, що ці дії вчиняє мати, яка не перебувала в обумовленому пологами стані, а при вчиненні злочину, передбаченого ст. 117 КК – ці дії вчиняє мати, яка знаходилась в особливому психофізіологічному стані, обумовленому пологами. Хоча не можна не звернути увагу на алогічний факт, який полягає в тому, що чинна ст. 117 КК також не має посилення на особ-

ливий післяпоголовий стан матері. Цей недолік повинен бути обов'язково усунений.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимина Л. И. Ответственность за детоубийство по советскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тимина Людмила Ивановна. – М., 1980. – 207 с.
2. Мартиненко О. А. Запобігання випадків жорстокого поводження з немовлятами – перспективи для українського суспільства // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : мат-ли міжнар. наук.-прак. конф. – К. : ДНДІ МВС України, 2009 ; – Х. : Права людини, 2009. – С. 414–421.
3. Тимина Л. И. Ответственность за детоубийство по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право; криминология; исправительно-трудовое право» / Л. И. Тимина. – М., 1980. – 24 с.
4. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб. : Изд-во Юрид. ин-та, 2004. – 301 с.
5. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов : Изд-во Рост.ун-та, 1977. – 230 с.
6. Курс уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Т. 1 : Учение о преступлении. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 624 с.
7. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш. – Х. : «Право», 2003. – 512 с.
8. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве / В. Б. Малинин. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2000. – 315 с.
9. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Х. : Вища школа, 1982. – 161 с.

В статье рассмотрены способы детоубийства. Автор предлагает усовершенствовать классификацию способов активного детоубийства посредством дополнения её. Отстаивается позиция, что умышленное убийство матерью своего новорожденного ребенка действительно может быть совершено с помощью смешанной бездеятельности. Дается разграничение детоубийства (ст. 117) и оставление в опасности, совершенное матерью по отношению к новорожденному ребенку (ч.2 ст. 135 КК) по объективным и субъективным признакам состава преступления.

Ключевые слова: детоубийство, способы активного детоубийства, смешанная бездеятельность, оставление в опасности.

The means of infanticide are considered in the paper. The author proposes to improve the classification of the active infanticide by supplementing it. Position, that the intentional maternal infanticide can actually be committed with compound inactivity, is defended. Distinction between infanticide (article 117) and leaving in danger newborn child committed by his mother (p. 2 of art. 135 Criminal Code of Ukraine) is given by objective and subjective features of formal components of crime.

Key words: infanticide, means of active infanticide, compound inactivity, leaving in danger.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2013
